

SUOMEN KIELI TIETEEN KIELENÄ JA TUTKIMUSKOHTENA

MARJA-LIISA HELASVUO

VIRKAANASTUJAISESITELMÄ
TURUN YLIOPISTOSSA
14. JOULUKUUTA 2005

Vuonna 2004 ilmestyi ensimmäinen kveeninkielinen romaani, Alf Nilsen-Børsskogin Kuosuvaaran takana. Kveeneiksi kutsutaan 1900-luvun alkuun mennessä pääasiassa Pohjois-Suomesta Pohjois-Norjaan muuttaneita suomalaisia ja heidän jälkeläisiään. Kveenin kieli muistuttaa hyvin paljon Tornionjokilaakson suomea. Viime vuosikymmeninä on virinnyt useita kveenikulttuurin ja kveenin kielen elvyttämiseen tähtäviä hankkeita. Nilsen-Børsskogin romaani palvelee kumpaakin tarkoituspäätä, sekä kulttuurin että kielen edistämistä. Kirja kertoo

pyssyjokilaisesta kyläyhteisöstä, joka siirtyy toisen maailmansodan aikana saksalaisia miehittäjiä pakoon tuntureille, Kuosuvaaran taakse. Kuosuvaarantakalaiset sinnittelevät niukoissa oloissa jotenkuten eteenpäin. Toimeentulotaistelun keskelläkin heillä on aikaa ja energiaa pohtia monenlaisia moraalisia ja henkisiä kysymyksiä. Yksi pohdinnan kohde on kieli ja sen merkitys ihmiselle. Kyläläiset ovat kaikki kasvaneet kveeninkielisissä kodeissa ja joutuneet norjan kanssa tekemisiin vasta koulussa. Saamaansa opetusta ja opettajaansa kirjan naishahmo Anni pohtii näin:

»Eihän se mies puhunukhaan meidän ommaa kieltä,» sanoi Anni. Kaikki heillä oli jäänny oppimatta: Raamatunhisto-▷

ria, Klaarikka, norjan kieli, äidinkieli ja vieläpä räkinkiki. Kuka heistä pikkulapsista olis saattanu tietää mitä se *fem pluss fem* oli. »Hyvin met tiesimä ette viisi ja viisi oli kymmenen. Mutta kuka viheliäisen viisas olis saattanu arvata mitä tuo *fem pluss fem* oli?» kysyi Anni. (Nilsen-Børsskog 2004: 198.)

Toisessa kohdin nuori poika Are taas joutuu vanhemman miehen Iisakin tentittäväksi:

»Tiedätkö sie poika mikä tämän kiven on silittäny näin?» »Een,» vastais poika. »En tiedä!» [- -] Iisakki kysyi: »Oletko sie kuullu siitä niin sanotusta jääkaudesta?» »Olen mie kuullu siitäki. Koulussahan opettaja puhui siitä, vaikka mie kyllä en ymmärtänykhään niin paljoo. Opettajahan puhui vielä norjaa, Trøndelagin dialekti, niin mie en tosin ymmärtänny.» (Nilsen-Børsskog 2004: 159.)

Tarkastelen esitelmässäni kielen asemaa ja merkitystä tiedon, tieteen ja koulutuksen näkökulmasta. Valotan kysymystä aluksi Suomessa puhuttavan uhanalaisen kielen, inarinsaamen, parissa tehtävän kielen kehittämistyön kautta. Inarinsaamen elvytystyö on ollut monessa suhteessa esimerkkinä myös kveeneille. Vertaan inarinsaamen kehittämistä suomen kielen edistämiseksi 1800-luvulla tehtyyn työhön. Seuraavaksi pohdin suomen kielen asemaa yhdellä tieteen osa-alueella, nimittäin suomen kielen tutkimuksessa. Lopuksi arvioin suomen kielen asemaa nykyään erityisesti akateemisessa elämässä.

Uhanalaisten kielten yksi luonteenomainen piirre on se, että kielen käyttöala on kaventunut. Kieltä saatetaan käyttää kotona perheen parissa, mutta sillä ei voi saada palveluja eikä sitä voi käyttää viranomaisen kanssa asioidessa. Ihmisillä voi olla elämässään laajoja alueita, joista he eivät voi puhua omalla äidinkielellään siitä yksinkertaisesta syystä, ettei heillä ole keskeisiä käsitteitä kuvaavia sanoja. Tällaisia voivat olla

esimerkiksi työhön ja ammattiin liittyvät asiat, mikäli ihminen on saanut koulutuksensa jollain muulla kielellä kuin äidinkielellään, tai moderniin teknologiaan liittyvät asiat, jos niitä koskevaa terminologiaa ei ole kehitetty puhujan äidinkielelle.

Kielen käyttöala voi siis supistua kattaamaan vain pienen osan ihmisen elämän koko kirjosta. Tämän vuoksi kielen elvytystyössä pyritään hakemaan ratkaisuja, jotka edistäisivät ja laajentaisivat niitä konteksteja, missä kieltä on mahdollista käyttää. Kielen asema on parhaiten turvattu, jos kieltä on mahdollista käyttää monipuolisesti yhteiskuntaelämän eri osa-alueilla. Usein tämä vaatii määrätietoista työtä sekä yhteiskunnallisten edellytysten — esimerkiksi lainsäädännön — että kielen itsensä kehittämiseksi. Nämä kaksi kehittämisspyrkimystä kulkevat usein käsi kädessä: jos esimerkiksi saadaan lainsäädännön kautta uhanalainen kieli kouluopetuksen kieleksi, kieltä ja erityisesti sen sanastoa on pakko määrätietoisesti kehittää oppimateriaaleja varten.

Inarinsaame on luokiteltu kansainvälisesti erittäin uhanalaiseksi kieleksi, ja sitä on ryhdytty aktiivisesti elvyttämään viime vuosikymmeninä. Merkittävän osan tätä työtä ovat muodostaneet pyrkimykset luoda kielelle yhteiskunnallinen asema. Saamen kielilaki astui voimaan vuonna 1992. Se takaa saamelaisille oikeuden käyttää omaa kieltään saamelaisalueen kunnissa viranomaisten kanssa asioitaessa. Kielen elvytystyössä aktiivisesti toiminut tutkija Marja-Liisa Olthuis (2003) lukee sekä lainsäädännön että kielen kehittämisen koulujen opetuksen tarpeisiin osaksi kielen yhteiskunnallisen statuksen luomispyrkimyksiä. Esimerkiksi sanaston kehittämisen tarve on kasvanut erityisesti sen jälkeen, kun inarinsaamesta tuli koulun opetuksen kieli vuonna 2000 ja piti ryhtyä valmistamaan oppimateriaaleja inarinsaameksi.

Puhe uhanalaisen kielen asemaan liittyvistä ongelmista voi tuntua kaukaiselta, kun katsotaan asioita suomen kielen näkökulmasta. Suomessa puhuttujen vähemmistökielten parissa työskenteleville nämä ongelmat kuitenkin tulevat vastaan päivittäin sekä konkreettisissa arkisissa yhteyksissä että mietittäessä laajemmin kielipoliittista tilannetta. Ongelmat olivat tuttuja myös 1800-luvun suomalaisille ja suomenmielisille kielentutkijoille ja yhteiskunnan toimijoille. He työskentelivät aktiivisesti suomen kielen yhteiskunnallisen aseman parantamiseksi ja joutuivat samalla myös paneutumaan kielen kehittämiseen. Vuonna 1863 astui voimaan asetus, jonka mukaan suomi oli otettava virallisessa käytössä ruotsin kielen rinnalle ja vertaiseksi kaikessa, mikä koski suomenkielistä väestöä. Asetus siis kattoi osin samoja asioita kuin saamen kielilakikin. Samoihin aikoihin ryhdyttiin kehittämään kansakoulujärjestelmää. Nämä yhteiskunnalliset edistysaskeleet — suomen kielen aseman virallistaminen ja koulutusjärjestelmän kehittäminen — asettivat uudenlaisia vaatimuksia myös kielen kehittämiselle.

Suomen kielen puolestapuhujat tarttuivat toimeen kirjoituksin ja muin toin. Samaan tapaan kuin nyt inarinsaamen kohdalla 1800-luvun kielimiehet tekivät utterasti työtä sanaston aktiivisen kartuttamisen eteen. Näitä ponnistuksia on tutkittu professori Kaisa Häkkisen johtamassa hankkeessa. Häkkinen (2003) on itse tarkastellut luonnontieteellisen sanaston, erityisesti linnunnimistön, kehittymistä. Maisteri Päivi Laineen tekeillä oleva väitöskirja taas kuvaa suomenkielisen maantieteen sanaston kehittämistyötä. Maantieteen sanastoa kehitettiin paitsi kouluopetusta myös maantieteen tutkimusta varten. Nämä pyrkimykset olivat osa suurta kansallista hanketta, jonka tavoitteena oli suomen kielen nostaminen sivistyskieleksi. Perustettiin suomen-

kielisiä alkeiskouluja, sitten oppikouluja ja vähitellen saatiin suomen kieli korkeimman opetuksenkin kieleksi.

1800-luvulla käytiin kiihkeääkin keskustelua siitä, onko suomen kieli riittävän kehittyntä, jotta sitä voitaisiin käyttää korkeammassa opetuksessa ja tieteen kielinä (Häkkinen 1994: 65). Esimerkiksi tällaisesta kiistasta käy Suomen Lääkäriseurassa 1800-luvun puolivälin tietämissä käyty kielikiista, jota on tarkastellut maisteri Katja Huumo vuonna 2004 julkaistussa artikkelissaan. Kiistassa puitiin muun muassa sitä, voiko ja onko syytä julkaista lääketieteellisiä tutkimuksia suomeksi. E. A. Ingman julkaisi vuonna 1849 *Finska Läkaresällskapetets Handlingar* -aikakauskirjassa ensimmäisen suomenkielisen lääketieteellisen artikkelin; tämä jäikin 1800-luvun ainoaksi suomenkieliseksi lääketieteelliseksi tutkimukseksi. Artikkelin kieli-valinta synnytti vilkkaan keskustelun, jossa ihmeteltiin sitä, miksi Ingman kirjoitti suomeksi. Ingmanille kielen valinta oli mitä ilmeisimmin poliittinen teko: kirjoittamalla artikkelin suomeksi hän halusi osoittaa, että suomen kieli sopii käytettäväksi tieteen kielinä. Arvostelijoiden mukaan suomenkielinen artikkeli oli suunnattu ainoastaan suomalaisille, ei »kulttuurikielten» taitajille. Ainoastaan rahvaan edustajat lukivat kirjoitettua kieltä mieluiten suomeksi. (Huumo 2004.) Argumenttina oli siis tutkimuksessa käytetyn kielen valinnan vaikutus siihen, millaiseksi kohdeyleisö valikoituu — tätähän me nykypäivän tieteilijätkin joudumme pohtimaan julkaisufoorumia ja kieltä valitessamme.

Varhaisimmat suomen kieltä koskevat tutkimukset julkaistiin latinaksi, sitten saksaksi ja ruotsiksi. 1900-luvun alkuun mennessä suomesta tuli suomen kielen tutkimuksen eli fennistiikan valtakieli, ja sillä on edelleenkin vahva asema fennistiikan kielinä. Tämä on luonnollista; niin englan-

nin kielikin on anglistiikan valtakieli ja ranska romanistiikan. Yhä enemmän julkaistaan suomen kieltä koskevaa tutkimusta kuitenkin myös vieraili kielillä, etupäässä englanniksi. Tähän ajaa osaltaan yliopistojen kansainvälisiä julkaisuja arvostava tulospisteiden laskemisen tapa, mutta myös tutkijoiden halu osallistua kansainväliseen kielitieteelliseen keskusteluun, olla osa kansainvälistä kielitieteellistä tutkimusyhteisöä. Suomen kieltä koskevalla kielitieteellisellä tiedolla on kysyntää kansainvälisillä markkinoilla. Fennougristisen koulutuksen saaneet pystyvät tätä tietoa hakemaan myös suomeksi julkaistuista tutkimuksista, mutta laajemman kielitypologiseen ja kieltenväliseen tutkimukseen suuntautuneen yleisön ulottuville tutkimus tulee, jos se julkaistaan englanniksi jollain kansainvälisellä julkaisuforumilla. Suomen kielen tutkija on siis tavallaan kahden maan kansalainen: hän voi suunnata puheenvuoronsa suomen kielen tutkijoille, osaksi suomeksi käytävää fennististä keskustelua, tai osallistua kansainväliseen lingvistiseen keskusteluun suomen kieltä käsittelevällä tutkimuksellaan. Molemmilla tavoin hän voi edistää suomen kielen tutkimusta.

Suomen kielen asema nyky-yhteiskunnassa vaikuttaa turvatulta: kielellä on lain-säädännön suoja, sitä ja sillä opetetaan kouluissa ja korkeakouluissa ja sillä luodaan tiedettä ja taidetta. Viime aikoina on kuitenkin esitetty puheenvuoroja, joissa on ilmaistu huoli suomen kielen asemasta nimenomaan tieteen kielenä. Yliopistoissa on aloja, joilla suurin osa väitöskirjoista ja muusta tieteellisestä tutkimuksesta tehdään muulla kielellä kuin suomeksi. Tätä pidän aivan luonnollisena ja välttämättömänäkin, jos halutaan toimia osana kansainvälistä tiedeyhteisöä. Julkaisufoorumin ja kielen valintaa pitää punnita suhteessa tavoiteltuun kohdeyleisöön, kuten Lääkäriseuran 1800-

luvun kielikiistassakin todettiin. On siis mietittävä sitä, kenelle halutaan puhua ja mihin keskusteluun osallistua.

Osa nykyisestä yliopisto-opetuksesta annetaan englanniksi; tällä pyritään houkuttelemaan kansainvälisiä opiskelijoita. Tätäkään ei mielestäni tarvitse nähdä uhkana suomen kielen asemalle. Sen sijaan on uhka suomen kielelle tieteen kielenä, jos ei pidetä huolta siitä, että opiskelijat ja tutkijat pystyvät puhumaan ja kirjoittamaan oman alansa asioista suomeksi. Jos suomen kielen käyttöala tieteenteossa supistuu kattaamaan vain osan hallittavasta alueesta, voidaan pohtia, onko suomen kieli uhanalainen tieteen kielenä. Käyttöalan supistuminen voi muodostaa uhan myös tieteen asemalle yhteiskunnassa: tiede ajaa itsensä yhteiskunnan marginaaliin, mikäli sillä ei ole sanoja eikä käsitteitä kertoa omista saavutuksista suomalaiselle yleisölle. Tieteilijät menettävät asiantuntija-asemansa yhteiskunnassa, jos he eivät pysty tarjoamaan asiantuntemustaan sellaisessa muodossa, että se on muille käsitettävää, eikä yliopistolaitos pysty hoitamaan yhteiskunnallista tehtäväänsä.

Opetuksen laadun kannalta olisi tärkeää, että opiskelijat voisivat käydä asiantuntijoiden — yliopisto-opettajiensa ja saman alan muiden opiskelijoiden — kanssa keskustelua opituista asioista ja varmistua siitä, että ovat ymmärtäneet käytetyt käsitteet ja käsitteiden väliset suhteet. Muuten voi olla, että opiskelijamme päätyvät samanlaisiin mietteisiin kuin esitelmäni alussa siteeraamani kuosuvaarantakalaiset: he tietävät teoriassa, mikä *jääkausi* tai jokin muu vastaava käsite on, mutta he eivät pysty suhteuttamaan sitä muuhun hallussaan olevaan tietoon eivätkä yhdistämään sitä kokemuksen kautta saamiinsa havaintoihin. Luennoijan tai tenttikirjan kieli voi olla eräänlaista »Trøndelagin dialektia», kieltä, jonka sanat ymmärtää mutta sisältöä ei täy-

sin oivalla. Vasta kun sisältö kirkastuu, omaksuttuja tietoja on helppo luovasti yhdistellä, ja niiden kautta avautuu yhä uusia kysymyksiä. Päästään siis maistamaan todellista tieteentekoa. ■

LÄHTEET

- HUUMO, KATJA 2004: Ristiriitojen merkitys tieteenhistorialle. – Katja Huumo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla* s. 223–258. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HÄKKINEN, KAISA 1994: *Agricolasta nykykieleen: suomen kirjakielen historia*. Helsinki: WSOY.
- 2003: *Linnun nimi*. Helsinki: Teos.
- LAINEN, PÄIVI (tulossa): Suomen kielen kehittyminen sivistyskieleksi: esimerkkinä 1800-luvun suomenkielinen maantieteen sanasto. Väitöskirja. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- NILSEN-BØRSSKOG, ALF 2004: *Elämän jatko 1. Kuosuvaaran takana*. [Indre Billefjord:] Idut.
- OLTHUIS, MARJA-LIISA 2003: Uhanalaisen kielen elvytys: esimerkkinä inarinsaame. – *Virittäjä* 107 s. 568–579.

Suomen kieli, Fennicum (Henrikinkatu 3), 20014 Turun yliopisto
Sähköposti: mlhelas@utu.fi